

ББК 60.5
Т ХХ

Т ХХ **Теоретики світової соціології: життя та творчий спадок (Путівник портретною галереєю Інституту соціології НАН України)** ; за ред. акад. НАН України, проф., д.е.н. В.Ворони. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. – 301 с.

ISBN 978-966-02-7555-3

Науково-біографічне видання містить нариси, присвячені персонам чільних теоретиків світової соціології. У кожному нарисі наведено коротку наукову біографію вченого та огляд його наукових інтересів, розкрито його персональний внесок у розвиток соціологічної науки, оцінено значущість його наукового доробку для сучасної України, зокрема, у концептуалізації культурної, економічної та політичної модернізації українського суспільства. Довідкове видання стисло узагальнює досвід осмислення науковцями Інституту соціології НАН України творчого спадку класиків соціології, впровадження їхніх плідних ідей у вітчизняний соціологічний дискурс.

Адресовано науковцям, викладачам вищих навчальних закладів, студентам, магістрантам, аспірантам, докторантам та іншим зацікавленим читачам.

ББК 60.5

Наукові рецензенти:

В.І.Судаков, доктор соціологічних наук

О.І.Вишняк, доктор соціологічних наук

О.А.Рахманов, доктор соціологічних наук

Затверджено до друку Вченою радою Інституту соціології НАН України. Протокол № 8 від 25 листопада 2014 року

ISBN 978-966-02-7555-3

©Інститут соціології НАН України, 2015

Зміст

ПЕРЕДМОВА (В.Ворона, В.Резнік)	5
ОГЮСТ КОНТ (І.Мартинюк)	12
АЛЕКСИС ДЕ ТОКВІЛЬ (В.Степаненко)	19
КАРЛ МАРКС (В.Казаков)	25
ГЕРБЕРТ СПЕНСЕР (В.Пилипенко).....	38
ВІЛЬФРЕДО ПАРЕТО (А.Ручка)	50
ФЕРДИНАНД ТЬОНІС (В.Пилипенко)	59
ЕМІЛЬ ДЮРКГАЙМ (А.Ручка)	68
ГЕОРГ ЗИМЕЛЬ (В.Пилипенко, Ю.Привалов)	76
ДЖОРДЖ ГЕРБЕРТ МІД (О.Злобіна)	88
МАКС ВЕБЕР (А.Ручка)	95
ЧАРЛЗ ГОРТОН КУЛІ (О.Злобіна)	108
РОБЕРТ ПАРК (О.Стегній).....	115
ФЛОРІАН ЗНАНЕЦЬКИЙ (А.Ручка, Л.Скокова) .	121
ПІТИРИМ СОРОКІН (А.Ручка)	130
КАРЛ МАНГАЙМ (В.Пилипенко, Ю.Привалов) .	144
НОРБЕРТ ЕЛІАС (В.Бурлачук)	152
АЛЬФРЕД ШЮЦ (О.Шульга).....	158

ПЕРЕДМОВА

Знаряддям та підґрунтям досліджень у соціології, як і в будь-якій іншій науці, є теорія, що виступає, по суті, методом наукового пізнання дійсності. Тобто це є, за влучним висловом Френсиса Бекона, ліхтар, що освітлює дорогу вченому. І позаяк навіть кульгавий, що йде з ліхтарем по дорозі, випередить того, хто біжить у темряві поза дорогою, використання обґрунтованої й перевіреної дійсністю теорії, відтак, збільшує шанси на успіх у наукових пошуках.

Теорія надає дослідникові можливість виявити та виокремити у соціальному довкіллі ті факти, що мають важливе значення для його пізнавальних завдань. Подібно до того, як далека подорож мандрівника суттєво полегшується завдяки географічній карті, так і більш плідним та менш виснажливим є вивчення соціального світу за допомоги теорії. Бо як мандрівник без карти може довго блукати, перш ніж (можливо) досягне мети своєї подорожі, так і дослідник без теорії витратить невинувато багато зусиль у спробах розібратися у величезному нагромадженні різноманітних досяжних для сприйняття соціальних фактів. Теорія обмежує кількість фактів, на які варто звертати увагу дослідникові у перебігу його дослідження, а отже, суттєво зосереджує його думки довкола пізнавального завдання. Зростає його спроможність розуміти соціальне життя, розбиратися у плетиві різноманітних зв'язків та залежностей між складниками соціальної дійсності.

У найзагальнішому вигляді соціологічна теорія є нічим іншим, як, по-перше, зауваженням певних причинно-наслідкових зв'язків між щонайменше двома відмін-

ними соціальними фактами, спостереженими у соціальному доквіллі. По-друге, теорія зазвичай є водночас і поясненням механізмів цих зв'язків, тобто того, як, за яких обставин один факт (причина) зумовлює інший факт (наслідок). У підсумку теорія містить впорядкований поділ спостережуваних соціальних фактів за певною ознакою, пояснення, передбачення і розуміння зв'язків між ними, тобто того, що, коли, як і чому відбувається у спостережуваній ділянці соціального світу.

Запорукою плідності наукових пошуків українських соціологів є опанування накопиченого у світовій соціології теоретичного спадку. Щоб розуміти, порівнювати та пояснювати наше соціальне життя, дослідники повинні бути обізнаними зі змістом загальноновживаних у своєму дисциплінарному полі понять, із визнаними й усталеними методологічними принципами, концептуальними підходами, теоріями та парадигмами.

Усі зазначені дослідницькі знаряддя свого часу вироблялися, обґрунтовувалися, впроваджувалися чільними вченими-соціологами та пройшли перевірку часом як певні пізнавальні нововведення. Саме теоретики-новатори здійснювали вдалі спроби надати розмаїттю своїх особистих вражень від соціального доквілля подобу логічно несуперечливих узагальнень. При цьому вони, безперечно, брали до уваги й спостереження та осмислення різних явищ суспільного життя у міфології, сакральних текстах релігій, літературі та філософії. Але, на відміну від протосоціологів, теоретики соціології вдавалися до своїх розвідок на суто наукових засадах: винаходили, запозичували з інших наук та вдосконалювали поняттєві засоби; добирали суто логічні способи й моделі опису, раціональні пояснення та передбачення соціальних явищ; обґрунтовували можливості їх перевірки, підтвердження або спростування на підставі зіставлення з дійсним суспільним життям.

Кожне із ключових соціологічних понять, якими наразі послуговуються сучасні соціологи у своїх розвід-

ках, свого часу уведене до наукового обігу з належним обґрунтуванням кимось із провідних теоретиків соціологічної теорії. Наприклад, О.Конт обґрунтував застосування у соціології поняття «порядок», К.Маркс – поняття «клас», М.Вебер – поняття «легітимність», Е.Дюркгайм – поняття «аномія» і т.д. Сучасним науковцям у галузях суспільних наук вкрай важливо знати обставини започаткування вжитку цих та багатьох інших поняттєвих пізнавальних засобів. Це допоможе не лише краще і повніше осягнути їхній зміст, а й більш упевнено почуватися при користуванні ними у соціологічному дискурсі. Адже неперевершені взірці вправності такого використання явили у своїх працях ті, хто вперше вдалися до нього.

Утім, «знанням обставин та людей» (І.Франко) тут справа не обмежиться. Адже соціальне довкілля наразі не є таким, яким воно було за часів життя та наукової творчості загальноновизнаних теоретиків соціології. Окрім відмінності станів соціального світу за різних часів неабияк даються взнаки й цивілізаційні, культурні відмінності різних ділянок його. Наразі безперечні позиції лідерів у соціологічному теоретизуванні належать переважно західноєвропейським та північноамериканським вченим. Але їхній поняттєвий спадок ґрунтований на узагальненні пізнавального досвіду здебільшого розвинених західних країн. Відтак, не виключено, що є необхідність у перегляді, уточненні та доповненні змісту вживаних ними понять задля його осучаснення та врахування особливостей перехідного українського суспільства. Але передумовою зазначеного осучаснення змісту поняття є знову-таки досконале знання його первісного, вихідного змістового наповнення за часів уведення в науковий вжиток. Можливо, досвід поняттєвих новаторів надихне на спроби збагачення змісту упроваджених ними понять і сучасних дослідників.

Зрештою, вивчення творчого спадку чільних теоретиків надзвичайно важливе для розуміння соціологічної

предметної царини. Адже саме завдяки їхній науковій творчості окреслювалося, увиразнювалося та розширювалося предметне поле соціології. Кожен із класиків з огляду на стан розвитку сучасного йому суспільства наголошував різні аспекти загального для соціологічної науки предмета дослідження. Для О.Конта цим предметом було суспільство у його цілісності, угрунтованій на всезагальній злагоді. Натомість для Г.Спенсера предмет соціології становило суспільство як соціальний організм, у якому диференціація поєднується з інтеграцією завдяки природній еволюції його соціальних інститутів. Водночас, з погляду К.Маркса, зазначений предмет мало становити суспільство як система, яка розвивається у напрямі цілісності через класову боротьбу та революції. Для Е.Дюркгайма предметом соціології було суспільство як сукупність інститутів, що визначають тип солідарності, який слід вивчати на підґрунті соціальних фактів, виявлених за допомогою об'єктивних методів. Цілком відмінне бачення предмета соціології у М.Вебера, який зводив його до цілісної сукупності сенсів соціальних дій, значень соціальних відносин та структур для суб'єктів дії. Зрештою, для Ф.Тьоніса предмет соціології утворювали всі види соціальності, спільнот та суспільств, угрунтовані на взаємодії людей, спонукуваних волею. І можна було б далі продовжувати наводити вибагливі визначення предметних ділянок соціології, запропоновані наступниками згаданих вище теоретиків. Але формат передмови до довідкового видання внеможливилює таку розкіш. Варто обмежитися зауваженням, що в наш час предмет соціології розширився до глобальних меж «світ-системи» та поглибився до людських емоцій. Кожен крок у цьому поступі належить комусь із теоретиків світової соціології, котрі як першопрохідці вели й ведуть за собою всю наукову спільноту. Прийдешнім поколінням соціологів доводиться перехоплювати на себе цю відповідальну естафету. Щоби не збитися з правильного шляху, не звернути на узбіччя,

потрібно постійно озиратися на вже пройдене попередниками, звертатися із їхнім досвідом.

Але, з іншого боку, не може йтися і про беззастережну та сліпу віру в теорії попередників, їх тупе мавпування. Оскільки змінюється об'єкт досліджень – соціальне довкілля, неминуче мають змінюватися і предметні ділянки й теоретичні знаряддя досліджень. За слушним висловом Ф.-П.Женгра, позаяк теорія веде дослідника, як собака сліпого, підсумки здійснених досліджень підтверджують або спростовують теорію, як і прибуття сліпого у потрібне місце свідчить про вірність і спроможність його поводиря. Отже, головна підстава для поточного застосування теорії полягає у її придатності для розуміння наразі дійсних явищ у соціальному довкіллі. Відтак, теоретичний спадок у соціології потребує до себе поважного, а й водночас і творчого ставлення сучасних науковців. А запорукою такого виваженого ставлення є передусім достатнє знання й опанування доробку попередників. І це є викликом для сучасних українських соціологів.

Розвиток соціологічної теорії в Україні був суттєво обмежений, якщо цілком не перерваний упродовж десятиліть панування радянської влади. Великої шкоди йому, окрім заборони досліджень багатьох предметних ділянок, завдало вилучення із повноцінного наукового обігу праць абсолютної більшості класиків соціології. Коли ідеологічні перепони поступу соціологічного теоретизування в Україні зникли, українські соціологи постали перед необхідністю пришвидшеного опанування світового теоретичного соціологічного доробку, доступу до якого вони були позбавлені раніше. Досяжними для студій стали переклади українською та російською мовами, а також видання мовами оригіналів праць видатних теоретиків соціології. Але непросто за 25 останніх років ґрунтовно опанувати всі засадові праці в галузі соціологічної теорії, які накопичувалися перед тим упродовж майже півтора століття з часу виокремлення

соціології як самостійної науки. Ще багато належить зробити для осмислення їхнього змісту та впровадження їхніх плідних ідей у вітчизняний соціологічний дискурс, теоретизування та емпіричний соціологічний аналіз. Але чимало вже зроблено на цьому шляху. І досвід цієї роботи, що його накопичили наукові співробітники Інституту соціології НАН України, вартий уваги науковців інших академічних установ, викладачів вищих навчальних закладів, студентів, магістрантів, аспірантів, докторантів та інших зацікавлених читачів.

Для ознайомлення широких кіл української соціологічної спільноти із власними прочитаннями, осмисленнями, тлумаченнями та підсумками спроб емпіричного випробовування теоретичних положень чільних представників світової соціології з боку науковців Інституту соціології НАН України підготовлено до видання цю книгу. Її автори обрали доволі стислий і лише певною мірою вичерпний формат науково-біографічного довідника. Книгу утворюють короткі авторські нариси, присвячені чільним теоретикам світової соціології. У кожному нарисі наводиться коротка наукова біографія вченого та огляд його наукових інтересів, розкривається його персональний внесок у розвиток соціологічної науки, оцінюється значущість його наукового доробку для сучасної України, зокрема, у концептуалізації культурної, економічної та політичної модернізації українського суспільства. Читачам запропоновано списки першоджерел – праць теоретиків світової соціології у перекладах українською та російською мовами, а також мовами оригіналу – за відсутності таких перекладів. Наведено також праці з історії та теорії соціології, в тому числі – науковців Інституту соціології НАН України, де більш докладно досліджено життя і творчий спадок зазначених теоретиків.

Безперечно, у цьому виданні приділено таку увагу далеко не всім чільним теоретикам світової соціології, що їх доробок безумовно вартий належного пошануван-

ня та ретельного вивчення. Авторський колектив свідомо, але не без жалю та нарікань обмежив свої творчі амбіції оглядом життя та творчості відносно вузького кола вчених, увічнених на портретах у холі будівлі Інституту соціології НАН України. Власне пропонована книга є своєрідним путівником цією портретною галереєю – і для наших гостей та друзів, і для тих, хто вирішив приєднатися до нашого гурту. Можливо, такий путівник допоможе їм зрозуміти, звідки ми черпаємо натхнення у своїх наукових пошуках.

В.Ворона, В.Резнік